

**ШЫҒУ ТЕГІ
БИОЛОГИЯЛЫҚ
ОБЪЕКТІЛЕРДІ
МОЛЕКУЛЯРЛЫ-
ГЕНЕТИКАЛЫҚ
ЗЕРТТЕУ ЖЕТІСТІКТЕРІН
ТЕРРОРЛЫҚ АКТІЛЕРДІ
ТЕРГЕУДЕ ҚОЛДАНУ**

Қазіргі таңда терроризм қаупі бір ғана мемлекетке төнуде емес. Әлем бойынша аса қауіпті қылмыстың бірі болып саналатын терроризм бейбіт тұрғындардың өмірін жалмауда. 2015 жылдың 7 қаңтарында Францияның Париж қаласында болған террористік шабуыл адам өмірі мен денсаулығына аса қауіпті екенінің бір дәлелі. Жалпы ұлттық қауіпсіздік үшін елеулі қатерлердің бірі бұл терроризм.

Біздің елімізде терроризмнің алдын алу туралы ойлар 2003 жылы Президент Н.Ә. Назарбаевтың «Критическое десятилетие» деген еңбегінде «Қазақстан Республикасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде терроризмге қарсы шараларды қабылдау қазіргі күннің приоритетті бағыттарының бірі. Қазақстан аумағында терроризм мен оның тәжірибелік құбылысы өз орнын табуға тырысуын күту мағынасыздық. Алдын алу шаралары тиісті әрекет ету шараларына айналуы керек. Қазіргі уақытта террористік белсенділіктің ошақтары Қазақстаннан салыстырмалы жақындықта табылады. Сондықтан еліміздің аумағында терроризмнің пайда болуын жоққа шығару мүмкін емес» -деп көрсетілген [1].

Дегенмен терроризмнің шынайы қаупін Қазақстан 2011-2013 жж. аралығында сезінді. Қазіргі таңда елімізде терактілер қаупі бәсеңдеді десек қателеспеспіз. Оған ықпал еткен Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама және құқық қорғау органдарының белсенді қызметі.

Терроризмді тергеу тәжірибесін жетілдіру үшін ғылыми-техникалық прогрес жетістіктерін қолдану зор маңызға ие. Терроризмді тергеу барысында күрделі сұрақтарды шешуде қылмыстық іс жүргізудегі арнайы білімдер институтының алатын орны ерекше. Қазіргі уақытта құқық қорғау органдарының тәжірибелік қызметінде арнайы білімдердің қандай да болмасын нысаны қолданылмай тергелінетін қылмыстық істерді кездестіру мүмкін емес.

Медициналық молекулярлы – генетикалық сараптама табиғатынан биологиялық заттай дәлелдемелерді зерттейді. Медициналық геномды бағыт – мұрагерлік және тұқым қуа-лаушылық заңдылықтары туралы ғылым қылмыстарды

ашу және тергеуде тиімді қолданыс тауып, білімдер біріктіріліп тәжірибеде көп күттірген нәтижелерді береді.

Көп авторлардың тұжырымдауы бойынша сот өндірісінде арнайы білімдерге жүгінудің маңызды нысаны соттық сараптама. Ол тергеуші мен соттың құзырына, өзге іс жүргізушілік әрекеттермен алынуы мүмкін емес, дәлелдемелік мәнге ие жаңа ақпарат береді.

Сараптаманың екі жақты табиғаты бар. Бір жағынан білімнің нақты бір саласында білімдар тұлғаның қызметінің қорытындысы ретінде соттық дәлелдеменің қалыптасу тәсілі. Мұның негізінде нақты білім саласының заңдылығы жатады. Ал екінші жағынан сараптама істің кеңеюі үшін маңызды фактілерді соттық тану әдістерінің бірін сипаттайды. Сол үшін ол құқық нормаларымен реттелетін процесуалды әрекет ретінде шығады [2].

Соттық-сараптамалық қызмет тәжірибесі сараптама алдына қойылатын шешілуі тиіс міндеттер аясының елеулі түрде кеңейгенін, өндірісі күрделі зерттеулердің артқанын, сонымен қатар жаңа сараптама түрлерінің пайда болғанын көрсетеді. Бұл үрдіс бұрын зерттелмеген объектілердің жаңа ашылымдарының пайда болу және тергеу органдарының алдында арнайы білімдерді талап ететін жаңа сапалы міндеттердің туындау заңдылықтарымен байланысты.

Сараптама заңтану, техника және жаратылыстану ғылымдарының аумағындағы білімдерді жинақтайды. Туындайтын мәселелермен байланысты тергеу және сот тәжірибесі күрделі сұрақтарды шешу үшін қолданыстағы сараптамалардың жеткіліксіздігіне орай, нақты бір ғылым саласынан жаңа сараптама түрінің бөлініп шығуына септігін тигізеді. Мысалға, соттық-биологиялық сараптама тек қанды зерттей отырып, диагностикалық және жіктеушілік деңгейдегі міндеттерді шешуге қабілетті болады, алайда тергеу органдарын қан іздері бойынша тұлғаны теңдестіру мәселесі толғандырды. Бұл мәселелер соттық-биологиялық сараптама мүмкіндіктерінің шегінен шығып, жаңа генотипоскопиялық (молекулярлы-генетикалық) сараптама түрінің пайда болуына септігін тигізді.

Қазіргі заманғы ғылымның, соның ішінде генетиканың жетістіктері мысалы, адам өлтіру, зорлау, денсаулыққа ауыр жарақат келтіру, бірқатар экологиялық қылмыс түрлері, халықтың денсаулығына қарсы қылмыстар және террорлық актілер туралы істер бойынша дәлелдеу үрдісін тез қарқындылауға мүмкіндік береді.

Молекулярлы – генетикалық зерттеулер нәтижелерін қолдану мәселелері ғылым өкілдерімен тәжірибелік қызметкерлерінің қызығушылығын оятты. Өкінішке орай генетикалық сараптамаға бағытталған объектілерді табу, алу және зерттеу әдістері, сонымен қатар аталған зерттеулер өнідіріс жүргізу тәртібімен байланысты жекелеген мәселелер отандық заң әдебиеттерінен қолдау таппады. Маңызын ашып қарасак, Қазақстан Республикасында тергеу барысында генетикалық сараптама сұрақтарын қарастырған жалғыз еңбек Ж.Р. Ділбархановаға тиесілі болатын.

Алыс және жақын шетелдердің ғалымдарының ішінен Г. Бантингтің, Ч. Кантордың, Ф. Коллинздің, В. Шеффилдтің, В.А. Мамурковтың, Е.П. Ищенконның, А.А. Топорковтың, М.Г. Пименовтың, А.Ю. Культиндің, С.А. Кондратовтың және де басқаларының еңбектерін айтуға болады. Осының өзінде генетикалық зерттеулер шетелдік ғалымдар қызметінің басымды бағыттарының бірі болып табылатынын айта өткен жөн. Ал отандық генетиканың аталған ғылым саласында әлі де болса позициясы әлсіз.

Осының өзінде тергеу және сот тәжірибесі көрсеткендей құқық қолдану қызметі аясында шығу тегі генетикалық объектілер мен іздер жалпы ұғым ретінде де және аталған ғылыми білім аясындағы жеке бағыт ретінде де қарастырылады. Бұл жағдайлар құқықтық шектердің барлық деңгейлерінде, ғалымдар, тәжірибелік қызметкерлер және қоғам ішінде игеру мен қолдану қажеттілігін тудырды.

ДНК-тіркеуі жүйесін құру ақпараттар мен оларды қылмыстарды тергеудің бастапқы сатыларында қолдану мүмкіндігінің сапалы жаңа сатысын алуды қамтамасыз етуден басталады. Заттай дәлелдемелерге сараптама жүргізу өндірісінде қолданылатын ДНК-талдауының дәстүрлі нұсқасында зерттеуге оған сәйкес объектілер (қан және бөлінді дақтары, шаш талшықтары және т.б.) және салыстыру үшін ұсынылған үлгілер (сезіктінің және жәбірленушінің) тартылады. Анықталған генетикалық бейімдерді сәйкестендіру іс бойынша маңызды тұлғаның үлгілері мен ұсынылған объектінің арасындағы ұқсастықтардың бар-жоқтығы туралы сұрақты шешуге мүмкіндік береді. Сараптама нәтижелері нақты тұлғаның қылмысқа қатысы бар-жоқтығын анықтау немесе басқа да версиялар бойынша куәландыру үшін арналған.

Автоматтандырылған компьютерлік жүйелерді құру ДНК-талдауларын тек дәлелдемелік ақпараттардың бастауы ретінде ғана емес,

сонымен қатар, іздестіру қызметі ретінде де қолдануға мүмкіндік береді. Әдеттегі сараптамалық зерттеу жүргізуде егер іздестіру жұмыстары жүргізіліп, сезікті тұлға табылып, оның салыстырмалы үлгілері ұсынылса, онда сәйкес мәліметтер қорының көмегімен ондағы сақталатын генотиптермен анықталған ДНК бейімдерін сәйкестендіру жолымен тұлғаны іздеу жүзеге асырылған соң шығу тегі биологиялық объектінің нақты бір тұлғаға тиесілігі туралы мәліметтерді алуға болады.

Мәліметтер қоры келесідей міндеттерді шешеді:

1) ұсынылған объекті мен салыстырмалы үлгінің арасында уақыт бойынша үзіліс болғанда тұлғаны теңдестіру;

2) қылмыскерлер арасындағы байланысты анықтау;

3) егер де салыстырмалы үлгілер мен сәйкестендірілетін нұсқалар көп болған жағдайда танылмаған мәйіт бөліктерін теңдестіру.

Қазіргі күнде әлемде орын алып отырған әскери әрекеттермен, террористік актілермен және басқаларымен байланысты бұл міндеттер еліміз үшін маңызды да өзекті мәселенің бірі болып табылады.

ДНК-тіркеуінің жүйесі генетикалық мәліметтер қоры жобасына қатысатын және оның құрамында қалыптасатын локальді мәліметтер қорымен берілетін ақпараттарды жинақтайтын болады. Генетикалық мәліметтер қорын орталықтандыру тек генетикалық ақпараттарды алу үшін емес, оны жинауға қатысты негізделген. Яғни, біріншісі бұл мақсаттар үшін таңдалынып алынған зертханалардың бірін биологиялық объектілермен қамтамасыз етуді аз мөлшерде жүзеге асыратын еліміздің ауқымды аумағы; ал екіншісі ДНК-зертханасының қалыптасқан дәстүрлі қызмет ету құрылымын елемеушілік. Сонымен қоса, еліміз өз бетімен ДНК-талдауларын жүргізетін сараптамалық-криминалистикалық және соттық-медициналық қызметтері бар бұрынғы кеңестік мемлекеттермен тығыз байланыста.

Жоғарыдағылардың негізінде терроризм актілерін ашу және тергеуде молекулярлық-генетикалық зерттеулер мәселелерін игеру келесідей тұжырым жасауға мүмкіндік береді:

1) Шығу тегі биологиялық объектілер екі топқа бөлінеді:

– тірі адамдар мен олардан бөлінетін биологиялық объектілер;

– мәйіттер мен олардан бөлінетін биологиялық объектілер.

2) Шығу тегі биологиялық объектілерді зерттеудің арнайы аясы болып молекулярлық-генетикалық зерттеулер табылады;

3) Генетикалық теңдестіру әдісі әмбебап болып келеді, себебі, оның көмегімен ДНК молекулалары мен оның бөліктері сақталған болса шығу тегі биологиялық әртүрлі объектілерге теңдестіру жүргізуге болады;

4) Қазақстан Республикасының қылмыстық сот өндірісінің қазіргі заманғы жағдайында объектілерді табу, оларды алу, генетикалық сараптама тағайындау мәселелері маманды қатыстыруды немесе қылмыстық ізге түсуді жүзеге асыратын тұлғалар арасында нақты білім саласы бойынша біліктілікті көтерудің арнайы курсы жүргізу;

5) Шығу тегі биологиялық объектілерді табу, алу және сақтау барысында бекітілген ережелерді сақтамау генетикалық сараптама нәтижелеріне елеулі әсер етуі мүмкін;

6) Жоғарыда көрсетілген міндеттерді шешу үшін Сот сараптама Орталықтарының аумақтық бөлімшелерінде дамыған генетикалық зертханалар жүйесі қажет;

7) Тәжірибелік қызметке митохондриялы ДНК және басқа да зерттеу әдістерін енгізу қажеттілігі;

8) Генетикалық теңдестіру әдістемесін іздестіру жүйесіне енгізу үшін төмендегілер қажет:

– қанды зерттеу әдістемесін криминалистикалық мақсаттар үшін біртұтас стандартталған және бейімделген барлық зертханаларға алдын ла дайындап енгізу қажет;

– қажетті реактивтер мен құрал-жабдықтар өндірісінің технологиясын қалыпқа келтіру немесе олардың шетелдерден үнемі алып келінуін қамтамасыз ету;

– алынған мәліметтерді өңдеу мен кодтаудың біртұтас жүйесін дайындау;

– ЭЕМ үшін автоматтандырылған іздеу ақпараттық жүйесін дайындау;

– қылмыстық ізге түсу органымен қызығушылық тудыратын тұлғалардың ДНК мәліметтерін сақтайтын немесе генетикалық паспортизация жолымен ұлттық, аумақтық және локальді қорларын құру;

– аумақтар бойынша компьютерлік бағдарламаларды енгізу және олардың республика ішінде, сонымен қатар алыс және жақын шетелдермен ақпарат алмасуын қамтамасыз ету.

Елімізде молекулярлық-генетикалық зерттеулерді дамыту үшін біріншіден, аудан орталықтарында ДНК мәліметтер қорын және оның

негізінде арнайы тіркеу есебін құру қажет; екіншіден, қылмыстарды ашудың, оның ішінде терроризмді ашу мен тергеудің маңызды құралы ретінде қарастырылатын генетикалық сараптамалардың мүмкіндіктері, ДНК зерт-

теулері мен ДНК мәліметтер қорына жіберілетін заттай дәлелдемелерді табу, бекіту және алу ережелері бойынша білікті жетілдіру курстары аясында оқытылатын арнайы пәндерді енгізу.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. – Алматы: Атамұра, 2003. – 240с.
- 2 Галкин В.М. Юридическая природа экспертизы // Вопросы криминалистической экспертизы и правовой кибернетики: Труды ВНИИСЭ. – М., 1971. - Вып. 3. – С. 39-55.
- 3 Дильбарханова Ж.Р. Генотипоскопическая экспертиза в расследовании преступлений. – Алматы: Юрист, 2007. – С. 8.
- 4 Перепечина И.О. Исследование ДНК в судебно-медицинской экспертизе вещественных доказательств: проблема индивидуализации // Судебно-медицинская экспертиза. – 2002. – 45 т. – № 4. – С. 29–35.

References

- 1 Nazarbayev N.A. Critica decade. – Almaty: Atamura, 2003. – CCXL s.
- 2 Galkin V.M. Legal naturaexaminis // Quaestionumforensiumetlegalis cybernetics: De VNIISE. MAGISTER., 1971. – Vol. 3. – 39-55 P.
- 3 Dilbarhanova J.R. Genotiposkopicheskayaperitia in inquisitionecriminum. - Almaty: postremoiorisconsultus, 2007. – P. VIII.
- 4 Perepechina I.O. DNA test in iudicialiexaminiphysicaevidentia: de individuatonis // iudiciali examine. – MMIII – XLV m. –№4. – S. 29-35.